

NO. VI / 2003

ISSN 1301-2746

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YILLİĞİ
THE ANNUAL OF THE SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

Bilim Danışma Kurulu / Editorial Advisory Board

Haluk ABBASOĞLU
Oluş ARIK
Tuncer BAYKARA
Jürgen BORCHHARDT
Vedat ÇELGIN
Bekir DENİZ
Refik DURU
Serra DURUGÖNÜL
Hansgerd HELLENKEMPER
Fahri IŞIK
Havva İŞKAN-IŞIK
Frank KOLB
Max KUNZE
Wolfram MARTINI
Gönül ÖNEY
Mehmet ÖZSAIT
Scott REDFORD
Oğuz TEKİN
Burhan VARKIVANÇ

Yayın Yönetim / Editing Management

Kayhan DÖRTLÜK
Tarkan KAHYA

Çeviriler / Translations

Doğan TÜRKER
T. M. P. DUGGAN
İnci TÜRKOĞLU

Yazışma Adresi / Mailing Address

Barbaros Mah. Kocatepe Sk. No.25
Kaleici 07100 ANTALYA-TURKEY

Tel: 0 (242) 243 42 74 • Fax: 0 (242) 243 80 13
akmed@akmed.org.tr
www.akmed.org.tr

Yapım / Production

Zero Prodüksiyon Ltd.

ISSN 1301-2746

 Vehbi Koç Vakfı

İçindekiler

Remzi Yağcı

“*Beyaz Astarlı (White Slip) II Kapları ve I.Ö. II. Binde Kıbrıs Soli İlişkileri*” 1

Jürgen Borchhardt – Günter Neumann – Klaus Schulz

“*Tuminehi / Tymnessos*” 21

Murat Arslan

“*I.Ö. 188 Yılından I.Ö. 67 Yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia
Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları*” 91

Vedat Çelgin

“*Termessos Egemenlik Alanında Artemis Tapinumu I
Ahırtaş – Örentepe (Kelbessos) Antik Yerleşmesindeki “Artemis Kelbessis” Kültü.
Son Epigrafik Araştırmaların Katkılarına Bir Bakış*” 119

Vedat Çelgin

“*Termessos Egemenlik Alanında Artemis Tapinumu II
Keldağ / Göldağ (Neapolis) Antik Yerleşmesindeki Aspalos – Artemis Akraia Kültü.
Epigrafik ve Arkeolojik Veriler Işığında Bir Değerlendirme*” 141

Simon Young

“*Pamphylian Architectural Decoration in the Second Century AD:
Purely Derivative or an Independent Tradition?*” 171

N. Çevik - B. Varkivanç - İ. Kızgut - F. Gülşen

“*A Settlement in Lycia: Dariözü / Kastabara*” 189

S. Yıldız Ötüken

“*Likya Bölgesi’ndeki Kazı ve Yüzey Araştırmaları Çerçevesinde Ortaçağ Seramikleri*” 233

Sema Alpaslan

“*The Evaluation of the Motifs and Styles of the Architectural Sculpture
of the Byzantine Age in Antalya and Lycia*” 251

Ayşe Aydin

“*Tarsus Müzesi’ndeki Daniel Betimli Levha*” 265

Nilay Çorağan Karakaya

“*Antalya’nın Demre (Myra) İlçesi’ndeki H. Nikolaos Kilisesi’nde yer alan
Deesis Sahnesi*” 281

İlhan Erdem

- "*Bir Ortaçağ Kenti Antalya: Geç Antik Dönem'den Selçukluların Sonuna
Genel Bir Yaklaşım (II)*" 293

T. M. P. Duggan

- "*A 14th century Account of Antalya's Sunken Cities.
A Historical Context and a Literary Tradition*" 305

Bir Ortaçağ Kenti Antalya: Geç Antik Dönem'den Selçuklular'ın Sonuna Genel Bir Yaklaşım (II)

İlhan ERDEM*

Antalya fatihi Sultan I. Gıyaseddin kente bir süre ikamet etti. Bu süre zarfında surlar onarıldı. Kuşatma dolayısıyla kale duvarlarında oluşan yarık ve çatlaklar giderildi. Kentte yeni bir garnizon oluşturularak ambarlar ve silah depoları zahire ve silahla dolduruldu. Kente yerleşen Türk ve Müslüman ahali için kadı, hatip, imam, müezzin ve hafızlar tayin edildi. Dini ve sosyal kurumlar câmi, mescid ve imaretler yaptırıldı. Antalya'nın fethi ile Antik Çağ'ın ünlü kentleri Perge, Aspendos, Syllaion ve Side de Türk hakimiyetine girdi. Bu gelişme sonucu Selçuklu idaresindeki Antalya Sübaşılığı'nın hakimiyet sahasının Bizans Dönemi'ndeki gibi doğuda Manavgat Çayı'na kadar uzandığını tahmin edebiliriz. Bununla birlikte batıdaki hakimiyet alanının nereleme uzandığını tahmin etmek güçtür. Öyle görünüyor ki, Selçuklular şehrin batısında kalan çoğunlukla Likya'ya ait sahil bölgeleri ile ilgilenmemiştir, sadece zaman zaman ticareti aksatan unsurlara karşı seferle yetinmişlerdir. Likya'nın iç kısımları uzun süreden beri Türkler'in elinde olmasına karşın sahil kesimleri, Selçuklular Dönemi yani sıra Beylikler Devri'nde de yabancı gemi ve korsanların barınağı olmaya devam etmiştir¹.

Antalya'da Bizans'a ait yapılar ile ilgili arkeolojik bilgiler yetersizdir. Kaynaklar ne Aziz Nikolaos ve Kutsal Diriliş Kiliseleri ile Yahudi Sinagogu'ndan, ne de silah veya erzak depolarından bahsetmektedir. Günümüze gelenler Hadrian Kapısı'nın kuzey kemerinde bulunan bir şapel ile Justinian Devri'nde kilise olarak yaptırılan 'Cumanin Camii'dir².

Antalya'nın fethinden sonra kentte yaşayan Rum ve diğer gayrimüslim unsurlara ahitnameler verildiği ve anlaşmalar ile statülerinin güvence altına alındığı anlaşılmıyor. Ancak Rumlar'a bu yetmemiş olacak ki, 1215'de isyan ederek kentteki Türk garnizonu ile beraber Müslüman ahaliyi kılıçtan geçirdiler. Harekatın başında yine Kıbrıslı Walter vardı. Kaynağımızda Rumlar'ın Türkler'e karşı nasıl bir ruh hali içinde olduğunu gösteren güzel ifadeler

* Doç. Dr. İlhan Erdem, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, 06100 Sıhhiye-Ankara.

Bu makalenin Geç Antik ve Bizans dönemlerini kapsayan I. Bölümü için bk. Adalya V, 2002, 163-172. Makalenin hazırlanmasında emeği geçen Arş. Gör. Mustafa Uyar'a teşekkür ederim.

1 İbn Bibî, El-Evâmirü'l-Alaiyye Fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye, A. S. Erzi (haz.) (1957) 99; Kentin sınırları için karşılaştırın: C. Foss, Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor, Variorum Hamshire (1996) 31 vd.

2 Foss, age. 13; Yapının ismi, Foss'da geçen şekilde kullanılmıştır.

vardır. İsyancılar kendi aralarında toplandıklarında şöyle diyorlardı: "Ne zamana kadar dinimize ve ümmetimize karşı olan bir topluluğa itaat edeceğiz? Yüzlerini hac kiblesine çevirmeyen insanlara daha ne kadar hizmet edeceğiz? Yapacağımız en doğru iş odur ki, milliyet duygularımızı harekete geçirelim. Hepimiz bir araya gelip bu kötü durum ve işkenceden kurtulalım"³.

İsyancılar başarılı olmuş, Türkler'in çoğu katledilmiş kalanları da kentten atılmışlardır. Hadiseyi üç gün sonra duyan Sultan I. İzzeddin durumun vahametini kavrayarak derhal harekete geçmişti. Türklerin aniden Antalya önlerinde gözükmesi Rumlar'ı şaşırttı. Telaşa düşen asiler Kıbrıs Kralı'nın birkaç gemi dolusu asker göndermesiyle rahatlardılar. Ancak kentin yerli halkı rahat değildi. Yöneticilerinin başlarına belalar açtıklarını fark etmişlerdi. Bununla birlikte Türkler kent önlerine gelince yapacakları da fazla bir şey de kalmamıştı. Kenti kuşatan Türkler oklar ve mancınıklarla taş yağıdılmaya başladılar. Ancak kısa sürede sonuç alınamayacağı anlaşılinca onar kişilik gruplar oluşturarak kaleye hücum ettiler. Sonuçta Sultan'ın da büyük teşviki ile kaleye çıktı ve kent tekrar fethedildi (22 Ocak 1216)⁴.

İsyancılar cezalandırıldıktan sonra Antalya'da yeni bir düzen kuruldu. İdarenin başına yine Emir Mübareziddin Ertokuş getirildi. Kaynak bu tercihte Ertokuşun sahil halkın geleneklerini, dillerini ve adetlerini iyi öğrenmesinin rol oynadığını dikkat çeker. Kentte sayım ve tahrir yapıldı. İsyanda ölenlerin malları, toprakları, suları devlet hazinesine devredilirken, tek tek divan defterlerine de kaydedildi. Sultan bazı yerleri de emirlere ikta olarak ayırdı. Ayrıca limanın daha iyi işlemesi için rihtım ve direkler tamir gördü, elden geçti. Bunlar dışında kent Türk ve Hıristiyan bölgeleri olarak iki kısma bölündü. İki taraf arasında bir de sur inşa edildi. Yeni yerleştirmeye göre Türk ve Müslümanlar kentin batısında, diğer unsurlar ise doğusunda yer aldılar⁵.

Getirilen yeni düzenlemeler kısa sürede semeresini verdi. Selçuklu idaresinde kent bir yandan kimlik değiştirip kültürel olarak Müslüman bir Türk yerlesimi özelliğine bürünürken diğer yandan ticari ve askeri açıdan güçlenip zenginleşmeye başladı. Selçuklu sultaneleri Antalya'nın konumuna binaen ticaret anlaşmaları yapmaya başladılar. Bilinen ilk resmi ticaret anlaşması Sultan I. İzzeddin Keykavus ile Kıbrıs Kralı I. Hugs (1205-1218) arasında 1214'de imzalandı. Buna göre iki tarafın tüccarları karşılıklı olarak birbirlerinin memleketlerine girebilecekler, serbestçe ticaret yapabilecekler, alındıkları veya sattıkları mallar için % 2-3 oranında vergi verecekler, tüccarlar saldırısı, yağma, el koyma, soyulma, gibi nedenlerle zarara uğramaları halinde uğranılan kayıp olay nerde olmuşsa o devlet tarafından karşılanacaktı. Bilindiği üzere Antalya limanı o dönemde Selçuklular'ın Akdeniz'e açılan tek kapısı idi. Dolayısıyla Kıbrıslılar Anadolu ile olan ticaretini uzun süre buradan yürütüller. Antalya limanı aracılığıyla Anadolu'dan Kıbrıs'a gönderilen emtia arasında sebze, meyve, şap, yün, ipekler yer almaktadır⁶.

³ İbn Bibi, age. 141; çev. 162.

⁴ İbn Bibi, age. 141-145; O. Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar² (1988) 102-106.

⁵ Konu ile ilgili münakaşalar için bk. T. Baykara, Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar (1990) 110-111; Fetih sonrası düzenlemeler için bk. İbn Bibi, age. 145-146.

⁶ Turan, age. 109-119; M. Delilbaşı, "Ortaçağ'da Türk Hükümdarları Tarafından Batıllara Ahitnâmeler İle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", Belleten 185, 1984, 95-96.

Selçuklular başka devletler ile de ticaret anlaşmaları yapmışlardır. Bunların başında da Venedik Cumhuriyeti gelmektedir. I. İzzeddin Keykavus (1211-1219) zamanında yapıldığı tahmin edilen anlaşma metni henüz ele geçmemiştir. Venedikliler ile anlaşma yapan bir diğer Selçuklu hükümdarı I. Alaaddin Keykubad'dır. O, anlaşmayı 8 Mart 1220'de yapmıştır. Bu anlaşmanın hükümleri de Kıbrıs ile yapılanların benzeridir. Yine bu hükümlere göre iki taraf birbirlerinin topraklarında, limanlarında serbestçe ticaret yapacaktı. Güvenlikleri resmi makamlarca sağlanacak, gümrük vergisi % 2 olacak, değerli taş, inci, altın, gümüş ve bugdaydan gümrük alınmayacağından emindi. Selçuklu Ülkesi'nde Latinler'le ilgili ticari davalara özel jüriler bakarken, hırsızlık ve cinayet davalarını kadılık yürütecekti⁷.

Bütün bu anlaşmalar Antalya'nın -Bizans Dönemi'nden belki daha fazla- büyük bir ticari merkez olmasına ve gelirlerinin artarak halkın zenginleşmesine yardımcı oldu. Selçuklular'ın eline geçmesiyle kentin Anadolu içeriye bağlantısı daha da yoğunlaşmıştır. Kentin o dönemde Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray, Malatya gibi büyük kentlerle ilişkisi güçlendi. Öte yandan Antalya'nın İstanbul ile de bağlantısı devam ediyordu. Selçuklu yönetiminin de bu bağlantının gelişmesi için özel bir çaba sarfettiğini anlıyoruz⁸.

Antalya fetihten sonra Selçuklu sultanlarının kişlik merkezi olmuştur. I. İzzeddin Keykavus, Ermeniler üzerine yaptığı seferin dönüşünde (1217) Antalya'ya uğramış ve kiş mevsimini bu güzel kentte geçirmiştir. Kaynağımızın konu ile ilgili olarak Selçuklu Sultanı'nın günlerini zevk ve eğlence, mutluluk ve sevinç içerisinde kara ve denizde avlanma ile geçirdiğini burada gençliğine yeniden kavuştugunu zikreder⁹.

Selçuklu kaynaklarında Antalya serhat ve uç şehri olarak da geçer. Sultan I. Alaaddin Keykubat'ın tahta geçmesi dolayısıyla Selçuklu hakimiyeti altındaki beldeleri sayan İbn Bibi, "Abhaz'dan Hicaz'a, Ermen Vilayeti'nden, Yemen şehirlerine, Antalya serhaddinden Antakya şehrini sınırlarına" diye bir ifade kullanarak bu sultanın hakimiyet sahnesini tanımlamıştır¹⁰.

Türklerin Antalya'da tersane kurdukları ya da en azından var olanı koruyup güçlendirereklerini anlıyoruz. Çok enerjik bir yönetici olan Emir Mübarizeddin Ertokuş, Selçuklular'ın sadece Antalya ile yetinmemesi düşüncesiyle, Sultan I. Alaaddin Keykubad'ı Alaiye üzerine sefer yapması için teşvik edenlerin başında geliyordu. Ertokuş, Antalya'da kurduğu ordu ve donanma ile Sultan'ın seferine denizden ve karadan eşlik etmiş, eski adı Kalonoros olan bu beldenin alınmasında önemli katkı yapmıştır. Bu dönemde artık Antalya'daki Selçuklu donanması Bizans Dönemi'nde olduğu gibi çok güçlenmiştir. Bu arada, kaynağımız Antalya ile Alaiye arasında bir kıyaslama yaparken, Antalya'dan cennetten bir köşe, Alaiye'den de toprağı amber kokulu olarak bahseder¹¹.

Antalya ile Kalonoros (Alaiye) arasında güclü bağlar olduğu anlaşılıyor. Bu yakınlaşmanın mimarı olan Emir Mübarizeddin Ertokuş, Kalonoros Valisi ile birkaç kez mektuplaşmış, ardından da birbirlerinin kentlerini ziyaret etmişlerdir. Bütün bu geliş gidişler sonucu

⁷ Turan, age. 125-130; Delilbaşı, age. 98-99.

⁸ Turan'a göre daha II. Kılıç Arslan (1155-1192) Dönemi'nde kent henüz Türklerin eline geçmeden dahi Antalya'dan gelen ticaret emtiası için hanlar, kervansaraylar yapılmıştır; age. 121-123.

⁹ İbn Bibi, age. 171.

¹⁰ İbn Bibi, age. 223-224.

¹¹ İbn Bibi, age. 235-43; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi² (1984) 335-336.

Antalya ile Kalonoros yöneticileri arasında gizli bir dostluk kurulmuştur. Öyle ki, Ertokuş, dostu Kyr Vart ile Sultan Alaaddin Keykubad arasında arabuluculuk yapmış ve kent haki-minin kaleyi erken teslim etmesini sağlamıştır¹².

Alaiye'nin fethinden sonra Sultan Alaaddin Keykubad kışlamak üzere yine Antalya'yı seçmiştir. Yolda karşısına çıkan ve Kyr Vart'in kardeşinin elinde olan Alara Kalesi'nin de fethinden sonra Antalya'ya varan Sultan, emirlere hilatler dağıttı ve onları yurtlarına uğurlarken kendisi adamlarıyla kentte kaldı. Sultan Alaaddin Keykubad Antalya'da kaldığı kişayları müddetince eğlence meclisleri düzenledi, ney ile klarinet dinledi, zaman-zaman devleti ilgilendiren sorunlarla ilgilendi. Sonunda O, Antalya'dan, üzüntülerini atmış, pek çok bilgiler ve tecrübeler kazanmış olarak pay-tahta döndü¹³.

Antalya'yı çok seven Türkiye Selçukluları'nın büyük hükümdarı Alaaddin Keykubad, kenti sadece zevk u sefa ve eğlence için seçmiyordu. Ülke ile ilgili pek çok sorunu, devlet ve hükümet meselelerini burada çözmeye çalışıyordu. Bir defasında Seyfeddin Ayaba ve Zeyneddin Başara gibi emirlerin kendisine suikast planladıklarını öğrenince onları bertaraf edecek çalışmayı Antalya'da yaptı. Ayrıca, yine kaynaktan öğrendiğimize göre Sultan Alaaddin Antalya'ya geldiği zaman bir ay süresince mutad olarak Divan-ı Mezalim'e nezaret etmiş, haksızlığa uğrayanların hakkını verip zulüm yapanları cezalandırılmıştır¹⁴.

Sultan Alaaddin Keykubad tüccar ve ticaret ile ilgili oldukça duyarlı olmuş ve bu zümrünün sorunlarının çözümüne özel önem vermiştir. Bu zamanda Anadolu ile Bulgarlar¹⁵, Ruslar, Suriye ve Mısırlılar'ın yoğun ticari ilişkileri vardı. Antalya ahalisinden bir tüccar Mısır'a doğru hareket etmiş, ancak yolda Franklar eşyalarına el koymuş, kendisi de esir düşmüşken her nasilsa Franklar'ın elinden kurtularak Konya'da Sultan'ın huzuruna ulaşmış, vaziyeti anlatmıştır. Bunun üzerine Sultan, Emir Mübarizeddin Ertokuş'u sahilleri korsanlardan temizlemesi için görevlendirdi. Derhal harekete geçen Emir, güçlü Antalya donanması ile Haçlılar üzerine yürüdü ve batıda Muğla, doğuda da Anamur ve Silifke'de düşmana ait kırk kadar kale ve haydut üssünü ele geçirdi. O, Sultan'a sevinçli haberi verdikten sonra, Kıbrıs Adası'nın alınması için izin istedi. Ancak bu heyecan verici düşünce Selçuklu Sultanı tarafından kabul görmedi ve Ertokuş Kayseri'ye çağrıldı (1227)¹⁶.

Sanata, kültüre ve bilime büyük önem veren Sultan Alaaddin, dinlendiği ve eğlendiği mekanları, bu tür eserler ile donatıyordu. O, Antalya'dan sonra ikinci mekan olarak Alaiye'yi seçmiş ve burayı da sanat eserleriyle donatmıştır. Ayrıca Beyşehir yakınında Kubad Abad adlı bir şehir de yaptırmıştı. O, yılın belli aylarında sırasıyla bu üç mekanı da dolaşıyor, her birinde yaklaşık bir ay kalyordu. Gittiği her kente sosyal ve kültürel canlılık getiriyor, bunun yanısıra halka açık ziyafetler veriyor, fakirlere sadakalar dağıtıyordu. Boş zamanlarında avcılık, çevgân, atıcılık gibi sporlar ile uğraşırken, bilim ve sanat adamlarına da zaman ayırarak onların fikirlerini alıyor, çalışmalarını destekliyordu¹⁷.

12 İbn Bibi, age. 244-248.

13 İbn Bibi, age. 251-252.

14 İbn Bibi, age. 267, 300.

15 Kaynakta açıkça belirtilmemekle beraber, Volga (İdil) Bulgarları'nın kastedildiği kuvvetle muhemedir. Ayrıca bk. A. N. Kurat, İA II (1993) bk. "Bulgarlar" 781-796.

16 İbn Bibi, age. 301-306; 343-344.

17 İbn Bibi, age. 308-310.

Selçuklular Dönemi'nde oluşan huzur ortamı ve sosyo-ekonomik gelişmeler, Antalya'da Türk nüfusunun bir hayli artmasına yol açmıştır. Antalya'nın yanısıra Anadolu'da Türkmen nüfusunun artmasının bir nedeni de Orta Asya'dan Moğollar'ın önünden kaçan zümrelerin Selçuklu ülkesine kadar ulaşmasıdır. Sultan Alaaddin bu zümrelerin önemli bir kısmını Antalya ve çevresine yerleştirmiştir. Nüfusu artan kentin doğu kısmında, denize doğru uzanan yeni bir sur yapılmıştır¹⁸.

1240'lî yıllarda Anadolu kentleri, iç karışıklıklar ve ardından Moğol istilası dolayısıyla gerileme içine girerken Antalya bundan fazla etkilenmemiştir, Moğollar'ın târibatı yöreye ulaşmamıştır. Bu dönemde Selçuklu tahtında bulunan II. Giyaseddin Keyhüsrev de kente önem vermiş, kış aylarını burada geçirmiştir. Bunun dışında Antalya yöresinde mevcut kervansarayların hemen hepsi O'nun döneminde inşa ettirilmiştir. Bu meyanda, yapılan eserler arasında Antalya-Alanya yolunda Şarapsa Han; yine Antalya-Isparta güzergahında Kırkgöz Han, İncir Han, Susuz Köyü üzerinde Susuz Han'ı sayabiliriz. Tüm bu yatırımlar, Giyaseddin döneminde de Antalya üzerinden çok yoğun bir ticaret yapıldığını göstermektedir¹⁹.

Anadolu'da Türkiye Selçukluları'na ait yapıların, mimari eserlerin daha çok Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray, Niğde, Erzurum gibi kentlerde toplandığını biliyoruz. Antalya'da ise az miktarda Selçuklu eseri vardır. Bunlar arasında Ulu Câmi, Ahi Susuz Mescidi, Karatay Dâr-üs-sulehâ'sı²⁰ ve Yivli Minare'yi sayabiliriz. Bunların dışında pek çok çeşme, köprü, ribat, imaret, tekke ve zaviyenin mevcut olduğu da aşikardır. Devrin Selçuklu kaynaklarından Antalya'da bir de hapishane olduğunu öğreniyoruz. Sultan II. İzzeddin zamanında hükümet yönetimini elinde tutan Emir Celaleddin Karatay, Sahip Şemseddin Mahmud'u önce Konya'da tutuklamış, ardından da gözden uzak olması ve bir fitneye yol açmaması için Antalya'ya göndermiş ve orada hapsettiştir. Ancak Tuğracı Şemseddin'in adamlarından müneccim lakaplı Esireddin, vaziyeti Moğol komutanına haber verince, Baycu Noyan'ın girişimi ile Tuğracı Sahip Şemseddin Mahmud Antalya hapishanesinden alınmış ve Konya'ya getirilmiştir²¹.

Antalya, II. İzzeddin Keykavus döneminde Uc Türkmenleri'nin ve Moğollar'a karşı direnişin de önemli mekanlarından biri olmuştur. Bu dönemde, şehrin bir ara Selçuklular'ın pay-tahti olması dahi düşünülmüştür. Konya tahtında oturan İzzeddin'e Beylerbeyi Kontıstabl²², Konyalı alim ve şeyhlerin muhalefetinden kurtulmak için Antalya'yı pay-taht yapmasını salık vermiştir²³.

1256'da Sultanönü Savaşı'nda Moğollar'a mağlup olup tahtını kaybeden Sultan İzzeddin, Antalya'ya sığınmış ve düşmanları ile mücadeleyi bir süre buradan yürütmüştür. Kaynağa göre, Sultan burada fakirlik ve sıkıntı içerisindeydi. Bir gün efkâr dağıtmak için Antalya

¹⁸ Baykara, age. 110-111.

¹⁹ O. Aslanapa, Türk Sanatı² (1989) 179-180; Sultan Giyaseddin'in kış mevsimlerini Antalya'da geçirmesi hakkında bk. İbn Bibi, age. 510, 544.

²⁰ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bk. O. Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", Belleten 45, 1948, 82 vd.

²¹ İbn Bibi, age. 600-601.

²² Konunun uzmanları tarafından "Kundestabl", "Kündistabl" veya "Kondistabl" gibi farklı sekillerde yazılan terim için ayrıca bk. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal³ (1984) 83.

²³ K. Aksarayî, Müsameretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-ahyar (1944) 49-51. M. Öztürk (çev.) (2000) 40.

sarayı çevresinde dolaşırken duvarda kare şeklinde bir delik görür ve burayı kazdığında büyük bir hazine ile karşılaşır. Hazinede bulunan para yüz bin gümüş Alayî dirhemi ile on bin kırmızı dinardır. Ayrıca tomar halinde kağıtlar, öd, abanoz, sandal ve şimsir dalları da çıkar. Sultan bu hazine sayesinde İznik Rumları'na sığınma imkanı bulmuştur²⁴.

Moğollar'ın Bağdat seferi ile meşgul bulunmalarından istifade eden II. İzzeddin Keykavus, 1257 Mayısında Konya'yı ele geçirerek yeniden sultanlığını ilan etti. Daha sonra 1259'da, İlhanlı Hükümdarı Hülagu'nun huzuruna giderek sultanlığını onayladı. Ancak ülkenin kendisi ile kardeşi arasında bölüştürülmesini engelleyemedi. Bu bölüşüme göre Kayseri hududundan Antalya sahiline kadar olan yerler İzzeddin'in elinde olacak ve Konya'da oturacaktı. Kardeşi Rükneddin ise Sivas'tan Sinop-Samsun sahillerine kadar Danişmendiye Vilayeti'ne sahip olacak ve Tokat'ı merkez yapacaktı²⁵.

Kaynağın ifadesinden anladığımıza göre, bu dönemde Antalya'da kendi ismiyle anılan bir kumaş türü üretiliyordu. İlhanlı Hükümdarı Hülagu'nun, Selçuklu Devleti'ne yüklediği vergiler arasında 500 parça Antalya Kemhası (kumaşı) da vardı. Selçuklu yönetimi bu kumaşı Tebriz'e göndermekle de yükümlüydü. Moğollar'ın bu tercihi Antalya Kemhası'nın o devirde ne kadar makbul ve aranan bir kumaş türü olduğunu göstermektedir²⁶.

Sultan İzzeddin, Moğol tâhsildarları Anadolu halkın omuzlarına yüklenen ağır vergileri istemeye geldiklerinde, Antalya'da bulunuyordu. Yanında da Beylerbeyi Kontistabl vardı. Kaynağa göre, Beylerbeyi'nin tavsiyelerine uyan Sultan, elçileri başından savmıştı. Bu durumu öğrenen İlhanlı Hükümdarı, Alıncak Noyan'ı Anadolu'ya gönderdi. Sultan İzzeddin Keykavus, Moğollar'ın gelmekte olduğu haberini alınca Antalya'yı terkederek Konya'ya gitmiş ve gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra düşmanlarının karşısına çıkmıştır. Ancak, bazı emirlerin ihaneti sonucu mağlup olarak tekrar Antalya'ya çekilmiştir (1261 yazı sonları). Selçuklu Sultanı Antalya'da kaldığı sürede Moğollar ile mücadeleşini sürdürdü. O, bir tarafından Emir Ali Bahadır ve bazı Türkmen emirleri marifetyle Anadolu içlerinde Rükneddin'e karşı savaşırken diğer taraftan Moğollara karşı Memlük Sultanı Baybars'a yardım ve işbirliği teklif ediyordu. Ancak, henüz Mısır ve Suriye'de otoritesini tam olarak kuramamış olan Memlük Hükümdarı Baybars, böyle uzun mesafeli bir sefere cesaret edemeyince İzzeddin'in kaderi belli oldu. O, Moğollar'ın baskılmasına fazla dayanamayarak 1262 yazında Antalya'dan ayrıldı ve bir daha geri dönmedi. Bir süre İstanbul'da yaşadıktan sonra, hayatı 1270'lerin sonunda noktalandı²⁷.

Sultan İzzeddin'den sonra Antalya'nın Türkiye Selçuklu siyasi ve ticari hayatındaki ağırlığını kaybettiğini görüyoruz. 1250 yılında kurulan Memlük Devleti'nin 1260'lardan itibaren Azerbaycan ve Batı İran'a hakim olan İlhanlılar ile bölgenin hakimiyeti hususunda yaptıkları ağır rekabet, daha sonra Karadeniz'in kuzeyindeki Altın Ordu'nun bu mücadeleye katılması siyasi dengeleri ve ticari yolların güzergahını değiştirdi. Devrin kaynakları ve Anadolu'yu gezen seyyahlar, Doğu Akdeniz'de Anadolu'nun dünyaya açılan kapısı ve birinci derecede ticaret üssü olarak Ermeniler'in kontrolündeki Ayas'ı gösterirler. Bu

²⁴ İbn Bibi, age. 624-25; Turan, age. 478-483.

²⁵ Aksarayî, age. 61-62. çev. 45-46; Turan, age. 485-490.

²⁶ Aksarayî, age. 62.

²⁷ İbn Bibi, age. 633-639; Aksarayî, age. 65-70; Turan, age. 493-497.

dönemlerde Ayas'ın yanısıra Batı Anadolu'da Ayasuluk ve Balat, kuzeyde de Trabzon limanı Levant ticaretinde Anadolu'nun en önemli merkezleri haline geldiler²⁸.

On üçüncü asırın ortalarından itibaren Türkmenler'in Antalya'da önemli bir askeri ve siyasi güçe ulaşarak bölgenin kaderinde etkili olmaya başladıklarını görüyoruz. II. İzzeddin Keykavus Moğollar'a karşı mücadele için Antalya'da bulunduğu sürede Türkmenler ile yakın işbirliği içinde olmuştur. Ancak Beylerbeyi Kontistabl ile anlaşamayan Türkmenler, reisleri Mehmet Bey liderliğinde isyan ederek İzzeddin ile olan bağlarını koparmışlardı. İzzeddin'in Anadolu'dan ayrılmadan sonra Antalya'da Pervane Muineddin Süleyman'ın akrabası olan Emir Bahaeeddin'in hüküm sürdüğü görüyorum. O'nun 1277 yılında Elbistan ovasında Memlük ordusuyla yapılan savaşta öldürülmesinin ardından Antalya'nın Uc Türkmenleri'nin eline geçtiği anlaşıyor. Bu durum uzun sürmemiş, Türkmen hareketinin Moğollar tarafından bastırılmasından sonra Antalya'da da İlhanlı hakimiyeti başlamıştır. Kaynaklarda da buna ilişkin bilgiler vardır. İlhan Geyhatu (1291-1294) zamanında, Selçuklu tahtında Sultan II. Mesud, naiplik makamında Mütcireddin Emir Şah, vezirlik makamında Sahip Necmeddin ve eyaletlerin sorumluluğunda Taş-Timur-i Hitayî bulunmakta idi. Selçukluların hükmü Erzurum'dan Antalya sahillerine kadar geçmekte idi. 1299'daki Süleme isyanından sonra İlhanlı Hükümdarı Gazan Han, Selçuklu tahtına III. Alaaddin b. Feramurz'u çıkardı. Kendisine Erzurum'dan Antalya sahillerine kadar olan yerlerin hakimliğine dair bir de yarlık verildi. Yerine geçen Sultan II. Mesud'un ölümünden sonra (1308) Anadolu hükümetinin başına getirilen Vezir Ahmet Lakuşî, Erzurum sınırından Antalya sahili ve Sinop sahilinden Diyarbakır bölgесine kadar hükmediyordu. Ancak, artık fiilen hakimiyet Hamid Oğulları'nda idi. Antalya için "Beylikler Devri" başlıyordu²⁹.

Antalya, Bizans Dönemi'nde olduğu gibi Selçuklular zamanında da devletin hazinesine önemli miktarlarda gümrük geliri sağlıyordu. Kaynağın ifadesine göre Pervane Muineddin'in iktidarı döneminde vilayetlerden toplanan vergi dört parçadan ibaretti. Bunlardan biri olan Alanya ve Antalya'nın gümrük vergisi de eksiksiz olarak, ancak öncekilerden daha az bir tahsilatla merkeze gönderiliyordu. Bu vergi, "kâyid" olarak tanımlanan reisin sorumluluğu ve tahsildarın (muhassil) nezaretinde Konya'ya, devlet hazinesine ulaştırılmaktaydı³⁰.

Anadolu'nun büyük kentlerinden biri olan Antalya nüfus olarak dört zümre barındırmaktaydı. Kentte Bizans Dönemi'nde nüfusun çoğunuğu Rumlar'dan oluşurken, Selçuklular Devri'nde Türkler tedricen ekseriyeti oluşturdu. Rumlar ikinci sırada kalırken üçüncü ağırlıklı unsur Yahudiler'dir. Kaynaklara nazaran Yahudiler'in nüfus olarak daha Bizans İmparatorluğu döneminde Antalya'da hatırlı sayılır bir miktara ulaştığını görüyoruz. Selçuklu Devleti'nin sona ermesinden sonra 1333'te Antalya'ya gelen İbn Batuta, kente her bir fırkanın ayrı yerlerde ikamet ettiğini söyler. Ona göre Hristiyan Avrupalı (Latin, Frank, vb.) tüccarlar "Mina" adıyla bilinen mahallede oturuyorlardı. Mahallenin etrafı bir surla çevrilmiş olup geceleri ve Cuma vakti kapıları kapanırdı. Şehrin eski sakinleri olan Rumlar

²⁸ XIII. asırın ortalarında Moğol Kağanı Mengü'yü ziyareti dönüşünde Anadolu'dan geçen Rubruk, Vatikan'a dönüş yolunda Ayas'dan gemiye binmişti. Bu yolculuğunda Antalya'dan hiç söz etmez, bk. C. Dawson, *Mission to Asia* (1987) 218; 1270'li yıllarda Anadolu'yu ziyaret eden ünlü seyyah Marco Polo da Antalya'dan hiç söz etmez. Anadolu'nun büyük şehirleri olarak Konya, Kayseri ve Sivas'ı sayarken Ayas Limanı'nda batıya açılan tek kapı olarak gösterir, bk. Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*. Tercüman 1001 Temel Eser, 19-21.

²⁹ Aksarayî, age. 66, 180-181, 278-279, 301-302; Cahen, age. 298.

³⁰ Aksarayî, age. 89.

diğerlerinden ayrı olarak başka bir mahallede otururlar ve etrafları da surla çevrilidir. Aynı şekilde Yahudiler'in de surla çevrili bir mahalleleri vardı. Şehrin hakimleri iç kalede otururlarken Müslümanlar ise (Türkler) asıl şehirde ikamet ederlerdi³¹. Bu bilgilerden anlaşılığına göre Antalya, Selçuklular ve Beylikler Dönemi'nde epey genişlemiş ve nüfusu da artmıştı.

Antalya Ortaçağ boyunca Anadolu'nun nârenciye merkezi olmuştur. Antalya'dan geçen hemen hemen bütün seyyahlar, ondan bahseden coğrafyacılar, kentin sulak, meyve ve sebzeleri bol, bağlık ve bahçelik olduğu konusunda hemfikirdirler. İbn Batuta Antalya'da yetişen ve Kamereddin adı verilen bir cins kayısının kurutulduktan sonra Mısır'a ihraç edildiğini söyler. Ayrıca yaz siccagında bile çok soğuk su membalarının olduğuna dikkat çeker³².

Anadolu'nun önemli bir ticaret merkezi olması hesabıyla Antalya'nın sosyo-kültürel açıdan da büyük bir zenginlik içinde olduğunu anlıyoruz. İbn Batuta'ya göre kent oldukça geniş bir sahra yayılmış olup, bir câmi ve medrese ile birçok hamama, ayrıca gayet tertipli ve geniş bir çarşıya sahipti. Eğitim câmi ve medreselerde veriliyordu. Seyyah Antalya'da Şeyh Şahabeddin-i Hamevînin medresesine misafir olmuş ve müderris ile Arapça konuşmuştu. Bunun yanında güclü bir Türk esnaf zümresi kente egemen idi. Kendi aralarında fütüvve adıyla örgütlenen bu esnaf teşekküllerinin liderine Ahi deniyordu. Bütün Anadolu'da olduğu gibi Antalya'da da Ahilerin görevleri, kentlerde huzur ve emniyetin sağlanmasına yardımcı olmak yabancıları ağırlamak, üretim ve tüketim ilişkilerini belirlemek olarak özetlenebilir. Her bir sanat erbabının bir Ahisi ve bir zaviyesi olurdu. Ünlü seyyahımız, Şeyh Hamevî'den yanlarına gelerek Türkçe konuşan hırpanı kılıklı Ahi'nin 200 adamı ve bir zaviyesi olduğunu öğrenince çok şaşırır. Ahinin mesleği de kunduracılıktır. Kaynağımız Antalya Ahileri için geniş malumat verir³³.

Sonuçta, Antalya Bizans ve Selçuklu dönemlerinde Anadolu'nun en önemli kentlerinden biri olarak zengin sosyo-kültürel dokusu ile yaşadığımız coğrafyaya ve kültürümüze büyük katkı yapmıştır. Selçuklular zamanında Anadolu'da yaşanan Türk Rönesansı'nın en önemli merkezlerinden biri olan Antalya Yeni ve Yakın Çağlar'da önemini kısmen kaybetse de günümüzde yükselişe geçerek yeni misyonuna hazırlanmaktadır.

³¹ İbn Batûta, İbn Batûta Seyahatnâmesi (Ş. Paşa çevirisinden sadeleştirilen M. Çevik) (1983) 194; Ş. Turan, Türkiye İtalya İlişkileri (1990) 112.

³² İbn Batûta, age. 194; Ebu'l-Fida, Takvimü'l-buldan (1329) 431'de Antalya'yı yeşil, meyvesi bol ve bağlık bahçelik bir kent olarak tasvir eder. Bununla birlikte müellif, Antalya'yı küçük bir kent olarak gösterir.

³³ İbn Batûta, age. 194-195.

Summary

Antalya, a City of the Middle Ages: A General Approach to Its Development from Late Antiquity to the End of Seljuk Period (II)

In the 3rd century A.D., the centers with geostrategic features that were easier to defend began to rise to prominence, while the life style of Antiquity and the cities reflecting the characteristics of that period were declining, due in part to the extensive economic crisis and the recurring attacks of barbarians on the Roman Empire. A new era was dawning. This epoch, which was to be named the Middle Ages by later historians, came with its own institutions. And the city of Antalya had a potential to meet the conditions and requirements of these times. Because of this, beginning from the late Antiquity and throughout the Middle Ages, the city developed and grew into being one of the most important crossroads in Anatolia.

In this article, the first part of which was published previously, we attempt to correctly determine the historical status of Antalya in the Middle Ages, and to arrive at fresh data and new conclusions about the developments and changes that took place both before the arrival of Turks and after Turkish rule was established. Our basic references are drawn generally from original sources and the relevant works of western researchers.

With the conquest of Antalya in 1207, the renowned cities of antiquity like Perge, Aspendos, Syllaion and Side also fell under Turkish rule, extending in consequence the area dominated by the Seljuk administration's Army Command of Antalya as far as the Manavgat River to the east. During the sojourn of the conqueror Sultan Giyaseddin I., the defenses of the city were strengthened and an organization to conduct religious affairs was established. Also after the conquest, official testimonials for the freedom of religious practices were bequeathed to non-Muslim communities in the city. However, the local Rums (Anatolian Greeks) incited by Walter of Cyprus rioted in 1215, putting the Muslim citizens and the Turkish garrison in the city to the sword. Sultan Izzeddin I., who heard about this massacre three days later, grasped the gravity of the situation and took immediate action. He personally spurred his forces on to capture the castle and thus took back the city. After the rioters were punished, Emir Mübareziddin Ertokuş, the commander with a good knowledge about the cultures, languages and customs of the peoples along this coast, was appointed again to head the administration. Then, a population census and the recording of assets was made, and a new settlement arrangement was put into effect.

During this period, the Old Harbor of Antalya was the sole port that provided the Seljuks access to the Mediterranean Sea, and by taking advantage of this location, the Sultans set out to make trade agreements. The first known record of such an official deal was cosigned in 1214 between Sultan İzzeddin Keykavus I. and King Hugh I. (1205-1218) of Cyprus, which was followed by a series of treaties with other states, the primary one being with the Republic of Venice. All these trade deals helped Antalya develop into a large commercial center and its population prospered by through upsurge in revenues. As a result of the Seljuk control in Antalya, the city's connections with the Anatolian mainland increased considerably, since the Bulgarians, Russians, Syrians and Egyptians also had heavy trade relations with the hinterland at this time.

After its incorporation into the Sultanate, Antalya became the winter capital of the Seljuk sultans. On his return from a military campaign against the Armenians in 1217, İzzeddin Keykavus I. visited this attractive city and chose to spend the winter season there, and Sultan Alaaddin Keykubad did the same after his conquest of Alaiye. In the Seljuk chronicles, where Antalya is also mentioned as a frontier stronghold or an outpost, we find some implications that the Turks constructed a shipyard there or at least preserved an existing one and fortified it. The Seljuk fleet under Ertokuş attained a level of strength in this period equal to previous Byzantine fleets based in Antalya.

The Seljuk sultans' admiration for the city was enormous. The great monarch Alaaddin Keykubat, who loved Antalya, preferred this city not only for pleasure and amusement, but rather as his sanctuary in trying to solve the numerous problems of the country and to work on the affairs of state and government. After Antalya, he chose Alaiye as his second resort and similarly had this place adorned with significant works of art.

We know that from the middle of the 13th century onwards, the Turkmens started to be influential in the region's destiny, by achieving an important capacity of military and political power in Antalya. The swelling of the Turkmen population in this area and the other cities of Anatolia was effected by groups fleeing from the Mongol incursions in the Central Asia and finally reaching safety in this country of the Seljuks. By Sultan Alaaddin's decree, an important number of these groups were settled in Antalya and its surroundings.

Among the Seljuk Sultans, Giyaseddin Keyhüsrev II. also considered Antalya important and spent his winter months there. Almost all of the existing caravanserais in the vicinity of Antalya was built during his reign, among which are: Şarapsa Han on the Antalya-Alanya road, Kırkgöz Han and İncir Han on the Isparta route and Susuz Han by Susuz Village. In addition to these structures, a number of other Seljuk works worth mentioning are the Great Mosque (Ulu Cami), the mesjid of Ahi Yusuf, the Karatay Medrese and the Fluted Minaret, plus the obvious tangibility of many fountains, bridges, inns, free-kitchens and tekkes or lodges for the dervishes.

Sultan İzzeddin Keykavus II., who lost his throne after being defeated by the Mongols in the Sultanönü Battle of 1256, took refuge in Antalya and from there he continued to struggle with the enemy for a while, since this city was one of the important places of the Borderland Turkmens and of resistance against the Mongol invasion during his reign. At some point in this period, it was under consideration to name Antalya the capital city of the Seljuks; replacing Konya, as capital of the Sultanate.

Antalya ensured a considerable cash flow from the customs revenues to the state treasury during the Seljuk period, as it did in Byzantine times.

As a bustling city in Anatolia, its settled population consisted of four communities, including the Rums who, although the majority in the Byzantine period, were gradually replaced by Turks under the Seljuk dynasty and slipped to a secondary position, followed by the community of Jews and others. Throughout the Middle Ages, the city and the region of Antalya was the produce center of Anatolia, particularly of citrus fruits. Almost all the travelers passing through or the geographers writing about Antalya are of the same opinion, that the city was well-watered and full of gardens, its vineyards and orchards were abundant in fruits and vegetables. Also during this period of time, a certain kind of cloth called Antalya Kemha was produced in the city. Its popularity was so widespread that a quantity of 500 bolts of Kemha was included among the tax which the Mongolian ruler Hülagu of the Ilkhan dynasty charged the Seljuk State with paying.

After Sultan İzzeddin, Antalya seemed to lose its importance in the political and economic background of the Seljuk administration, while other locations like Ayas, Ayasuluk and Balat in Western Anatolia, and Trabzon to the north developed into being more important centers in Anatolia for trading with the Levant.

In summing up, Antalya emerges as one of the most important cities of Anatolia during both the Byzantine and the Seljuk periods, without showing any decline throughout the Middle Ages, and preserving its status at best, in contrast to the waning of Perge, Side and Aspendos, which were once the jewels of antiquity. Developing into an important trade center along the Mediterranean coast of Anatolia, Antalya also contributed greatly to our environmental and cultural style through its opulent socio-cultural composition, as well as being a very important cornerstone in the Turkish Renaissance that flourished all over in Anatolia during the reign of the Seljuk dynasty. These active builders left here a mosque and a medrese, both of which also served as institutions for education, and many bath-houses, as well as a wide and well organized bazaar, marking the presence of an affluent community of Turkish tradesmen dominant in the city.

In our day, Antalya is striving towards a new mission, despite the loss of its imperial importance and status in the New Age and in modern times.

